

لفسرو لوهای
روان یوسون و لرستینا یوسون

ترجمه‌ی فرهاد حساسانی
عضو هیأت علمی دانشگاه الزهراء (ع)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه: پومورسکا، کریستینا، ۱۹۰۸ - ۱۹۸۶ م.

سرشناسه: Pomorska, Krystyna

عنوان و نام پدیدآور: گفت‌وگوهای روما-یاکوبسون و کریستینا پومورسکا.

مشخصات نشر: تهران: نشر نویسه پارس، ۱۳۸۶.

مشخصات ظاهری: ۲۹۸ ص.

فروست: معرفی مشاهیر. زبان‌شناسان غیر ایرانی.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۳۰-۱۴-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیپای مختصر.

یادداشت: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nli.ir> قابل دسترسی است.

یادداشت: عنوان اصلی: Roman Jakobson, Krystyna Pomorska

یادداشت: نمایه.

شناسه افزوده: ساسانی، فرهاد، ۱۳۴۹ - مترجم

شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۶۵۹۰۴

این کتاب ترجمه‌ای است از:
Dialogues: Roman Jakobson, Krystyna Pomorska
Krystyna Pomorska
© 1983 – Cambridge University Press

تهران، صندوق پستی ۱۳۷۹-۱۶۷۶۵
تلفن: ۷۷۰۵۳۲۴۶ نمابر: ۷۷۰۵۳۲۴۶
سامانه پیام کوتاه: ۳۰۰۰۵۳۷۷۸۸۹۹۰۰
وبگاه:

www.neveeseh.com

تمام حقوق محفوظ و متعلق به «نشر نویسه پاریسی» است.

تکثیر و انتشار این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه، بدون مجوز قبلی و کتبی ممنوع و مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۳۰-۱۴-۷

ISBN: 978 - 600 - 7030 - 14 - 1

گفتگوهای یاکوبسون و پومورسکا

نویسنده: کریستینا پومورسکا Krystyna Pomorska

ترجمه: فرهاد ساسانی

نسخه‌پرداز و نسخه‌ویرا: امیر احمدی

طرح جلد و یونیفورم: محمد محرابی

صفحه‌آرایی و آماده‌سازی چاپ: محمد محرابی

چاپ و صحافی: مایداس

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۴

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

فهرست

۷	به رسم سپاس / فرهاد ساسانی
۹	پیشگفته / فرهاد ساسانی
۲۷	پیشگفتار / موریس هله
۳۷	به جای مقدمه
۴۱	۱- راه منتهی به شعرشناسی
۵۷	۲- رویکردهای مطالعاتی فولکلور
۶۷	۳- نظم آفرینی و صداهاى زبان
۷۹	۴- نفس همخوان ما در کشف تقابل‌های واجی
۹۱	۵- نسبت‌های تدریجی بین الملی بر تحول
۱۱۳	۶- سائل مکانی صداها در زبان
۱۱۹	۷- عامل مان در زبان و در ادبیات
۱۴۷	۸- بامل خان
۱۶۳	۹- زمان در چارچوب نشانه‌ها
۱۶۹	۱۰- مفهوم نشان
۱۷۰	۱۱- توان
۱۹۳	۱۲- شعر و دستور
۲۱۱	۱۳- شباهت و مجاورت در زبان و ادبیات، در سینما و در زبان‌پریشی
۲۱۵	۱۴- زندگی‌نامه‌ی شاعر، شعر و اسطوره
۲۴۵	۱۵- نشانه‌شناسی
۲۵۵	پسگفتار / کریستینا بومورسکا
۲۸۴	اصطلاح‌نامه
۲۹۲	نام‌نامه

پیشگفته

فرهاد ساسانی

رومان یاکوبسون را می‌توان بدون تردید دانشمند و به تعبیری دقیق‌تر، علامه‌ای پنداشت. شناس و چندزبان‌دان دانست؛ کسی که توانسته است چند دنیای فرهنگی تا حدی مختلف، چندین تجربه‌ی علمی متفاوت، و چند برای علمی را به هم پیوند زند. از این رو، بی‌شک او یکی از بزرگ‌ترین زبان‌شناسان طول تاریخ و حتی یکی از بزرگ‌ترین اندیشمندان سده‌ی بیستم محسوب می‌شود.

یاکوبسون اندی پس از انقلاب کمونیستی به پراگ رفت و روسیه را در سال ۱۹۲۰ ترک کند و به شهر پراگ در چکسلواکی آن زمان برود. در آن‌جا، در سال ۱۹۲۶ به همراه ویلم متهوس و چند زبان‌شناس چک و روس دیگر، حلقه‌ی زبان‌شناسی پراگ، یکی از تأثیرگذارترین مراکز نظریه‌پردازی و پژوهش زبانی در تاریخ زبان‌شناسی را بنیان گذاشت. دکتری خود را در سال ۱۹۳۰ از

۱ معمولاً نام او را به پیروی از انگلیسی‌زبان‌ها، «رومن یاکوبسون» می‌نویسند اما من ترجیح می‌دهم به پیروی از تلفظ اصلی نام او در روسیه، «رومان یاکوبسون» را به کار ببرم.

دانشگاه چارلز^۱ گرفت و از ۱۹۳۳ در دانشگاه ماساریکوا^۲ در شهر برنو^۳ مشغول به تدریس شد. در اوایل مارس ۱۹۳۹ مجبور شد به دلیل درگرفتن جنگ جهانی دوم، سفرها و گریزهایی پی‌درپی را آغاز کند که هر کدام بابتی شد برای آشنایی و کار با زبان‌شناسان مختلف شمال اروپا در زمینه‌های مختلف. ابتدا به برلین رفت تا از آن‌جا به کپنهاگ دانمارک برود. در آن‌جا با حلقه‌ی زبان‌شناسی کپنهاگ و زبان‌شناسانی چون لوییس یلمسلو^۴ همکاری کرد. در ۱۹۴۰ به سوئد گریخت و در ۱۹۴۱ به بیمارستان دانشگاه کارولینسکا^۵ مشغول کار دربارهی زبان‌پریشی شد. در ۱۹۴۱ مجبور شد به نیویورک بگریزد. در آن‌جا با فرانسوی‌زبانانی چون کلود لوی-استروس^۶ آشنا شد؛ آشنایی‌ای که بر لوی-استروس و مردم‌شناسی او تأثیر گذاشت و زمینه‌های شکل‌گیری سالتزکرایس در مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی را به وجود آورد؛ اندیشه‌هایی که نشانه‌شناسی رولان بارت^۷ را نیز بی‌نصیب نگذاشت. او همچنین با دیگر زبان‌شناسان آمریکایی چون لئونارد بلومفیلد^۸، فرانتس وان^۹ و بنجامین لی وورف^{۱۰} آشنا شد؛ این آشنایی حتی باعث شد بواس مانع از بازگرداندن او به اروپا توسط مقامات آمریکایی و به خط افتادن جاننش شود. از ۱۹۴۹

1 Charles University

2 Masarykova Univerzita, Masaryk University

3 Brno

4 Louis Hjelmslev

معمولاً به اشتباه نام او را در فارسی لویی یلمرف یا یلمسلف نوشته‌اند.

5 Karolinska Universitetssjukhuset

6 Claude Lévi-Strauss

7 Roland Barthes

8 Leonard Bloomfield

9 Franz Boas

10 Benjamin Lee Whorf

تا ۱۹۶۷، تا زمان بازنشستگی‌اش در دانشگاه هاروارد^۱ تدریس و پژوهش کرد. در دهه‌ی پایانی زندگانی‌اش در مؤسسه‌ی تکنولوژی ماساچوست^۲ (ام‌آی‌تی) به پژوهش مشغول شد و با تأثیرگذاری بر شاگردش، موریس هله و در پی آن نوآم چامسکی^۳، زمینه‌ی شکل‌گیری واج‌شناسی نوین را فراهم کرد. سرانجام در ۱۸ ژوئیه‌ی ۱۹۸۲ دی‌ماه از جهان فرو بست.

با این رصیف، آثار اندکی از قلم خود یاکوبسون به فارسی ترجمه شده است (شاید صرفاً ۳ مقاله‌ی کوتاه از او^۴ و یک کتاب^۵). با این وجه، برخی منابع دست‌دوم و چندم و همین چند نوشته‌ی ترجمه‌شده‌ی اندک پیوسته از او یاد می‌شود، و همچنان در دنیای زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی مبنای پژوهش‌های تازه قرار می‌گیرد. این در حالی است که رومان یاکوبسون نویسنده و مترجمی پرکار، پرنویس و کوتاه‌نویس، اما ماندگار و تأثیرگذار بوده است. تا آن‌جایی که گشتم، باب‌ها و مجرعه‌های ذیل را یافتیم: بیش از ۱۰ جلد کتاب و مجموعه‌ی مقالی ۶ جلدی در زمینه‌های مبانی زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی، هنر (بویژه نقاشی و سینما)، شعر، فولکلور، نظم و وزن، رده‌شناسی، زبان‌های اسلامی، زبان‌پریشی، فراگیری زبان کودک، ترجمه‌شناسی، دستور و واج‌شناسی، به

۱ Harvard University

۲ Massachusetts Institute of Technology

۳ Noam Chomsky

۴ از جمله دو مقاله‌ی «قطب‌های استعاره‌ی و مجاز در زبان‌پریشی» (ترجمه‌ی مریم فروزان) و «زبان‌شناسی و شعرشناسی» (ترجمه‌ی حسین پاینده)، در «زبان‌شناسی و نقد ادبی» (تهران: نشری نو، ۱۳۶۹)، به ترتیب صص ۲۶-۷۱ و ۸۰-۷۱؛ این دو مقاله و مقاله‌ی دیگر دوباره با این عنوان‌ها چاپ شده است: «زبان‌شناسی و شعرشناسی» (ترجمه‌ی کورش صفوی)، «وجه غالب» (ترجمه‌ی بهروز محمدرودی بختیاری)، و «قطب‌های استعاره و مجاز» (ترجمه‌ی کورش صفوی)، در «ساخت‌گرایی، پاساخت‌گرایی و مطالعات ادبی»، به کوشش فرزانه سجودی (تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی (انتشارات سوره‌ی مهر)، ۱۳۸۰)، به ترتیب صفحه‌های ۸۹-۱۰۵، ۱۰۷-۱۱۳، و ۱۱۵-۱۲۸.

۵ رومان یاکوبسون، «روندهای بنیادین در دانش زبان»، ترجمه‌ی کورش صفوی (تهران: هرمس، ۱۳۷۶).

زبان‌های روسی، چک، آلمانی، فرانسوی و انگلیسی. برخی از آثار او ممکن است به راحتی در دسترس نباشد (به بسیاری از آنها در کتاب حاضر در خلال گفت‌وگوها اشاره شده است). برخی از آنها عبارت است از:

Remarques sur l'evolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves (Prague, 1929).

K charakteristike evrazijskogo jazykovogo sojuza (Prague 1930).

Child Language, Aphasia and Phonological Universals (The Hague: Mouton, 1941, 1980).

Questions de poetique (Paris: Seuil, 1973).

Six Lectures of Sound and Meaning (Massachusetts: MIT Press, 1978).

The Framework of Language (Michigan Slavic Publications, 1980).

این کتاب به فارسی ترجمه شده است. روندهای بنیادین در دانش زبان، ترجمه‌ی کورش صفوی (تهران: زمستان، ۱۳۷۶).

kobson Roman & Morris Halle, *Fundamentals of Language* (Hague: Mouton & S-Gravenhage, 1956).

kobson Roman & L. Waugh, *The Sound Shape of Language* (1979).

kobson R. & Krystyna Pomorska, *Dialogues* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983, First published in French: Paris: Flammarion, 1980).

۱۳
۱۲
۱۱
۱۰
۹
۸
۷
۶
۵
۴
۳
۲
۱
۰
Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time, edited by Krystyna Pomorska and Stephen Rudy (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985).

Jakobson R. "Shifters and Verbal Categories." On Language. (ed. Linda R. Waugh and Monique Monville-Burston). 1990. 386-392.

نوشتارهای منتخب یاکوبسون در ۶ جلد:

Selected Writings, I: Phonological Studies, 2nd ed. (The Hague/ Paris: Mouton, 1971, first ed. 1962).

Selected Writings, II: Word and Language (The Hague/ Paris: Mouton, 1971).

Selected Writings, III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry, edited by Stephen Rudy (The Hague/ Paris/ New York: Mouton, 1981).

Selected Writings, III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry, edited by Stephen Rudy (The Hague/ Paris/ New York: Mouton, 1981).

Selected Writings, IV: Slavic Epic Studies, edited by Stephen Rudy (The Hague/ Paris/ New York: Mouton, 1966).

Selected Writings, V: On Verse, Its Masters and Explorers (The Hague/ Paris: Mouton, 1978).

Selected Writings, VI: Early Slavic Paths and Crossroads, edited by Stephen Rudy (The Hague/ Paris/ New York: Mouton, 1985).

بسیاری از مقاله‌های او در مجموعه‌های مختلف نیز بازنشر شده است. درباره‌ی او نیز، تا آن‌جا که یافتیم چند کتاب نوشته شده است، از جمله:

Pomorska, Krystyna, Elzbieta Chodakowska, Hugh McLean & Brent Vine (eds.), *Language, Poetry and Poetics: The Generation of the 1890s: Jakobson, Trubetzkoy, Majakovskij* (Berlin/ New York/ Amsterdam: Mouton de Gruyter, 1987).

Richard Bradford, *Roman Jakobson: Life, Language, Art* (London/ New York; Routledge, 1994).

به همین دلیل، لازم است شخصیت رومان یاکوبسون، علاقه‌مندی‌های پژوهشی‌اش، خاستگاه‌های اندیشه‌ها، آثار و نظریه‌هایش کاملاً تر معرفی شود.

مجموعه گفت‌وگوهای حاضر به لحاظ ارائه‌ی تصویری فراگیر از سیر تحول علم، معرفی خاستگاه‌ها و اشاره‌ای هرچند فهرست‌وار به دیدگاه‌های یاکوبسون به هم‌تابست، اگرچه لحن گفت‌وگویی آن و پرداختن به تاریخ ربار ۷۰ ساله، با تمام پیوندهایی که با حوزه‌های دانش و هنر رمان خود دارد، و نیز با در نظر گرفتن تحولات و جابه‌جایی‌هایش در تمام در صفحه‌هایی معدود، خواندن و درک آن را دشوار می‌کند. این دشواری تا حدی نیز به دلیل این است که این گفت‌وگو ابتدا به زبان فرانسوی انجام شده و در سال ۱۹۸۰ توسط انتشارات فلاماریون^۱ در پاریس به چاپ رسیده، و سپس به انگلیسی ترجمه شده و در سال ۱۹۸۳ توسط انتشارات دانشگاه کمبریج انتشار یافته است.

۱ Flammarion

و در واقع ضرورت ارجاع پیوسته به آثار دیگر برای آشنایی با فضای آن را نشان می‌دهد. این گفت‌وگو را می‌توان «محل تلاقی» بسیاری از متن‌های علمی در حوزه‌ی مطالعات زبانی، ادبی، هنری، مطالعات نشانه‌شناختی و حتی حوزه‌هایی مانند فیزیک، در روسیه، کشورهای اروپایی و ایالات متحده دانست. این گفت‌وگوها به نحوی به‌یخ زبان‌شناسی نوین، نشانه‌شناسی و مطالعات ادبی و هنری از دهه‌ی ۱۹۲۰ تا دهه‌ی ۱۹۷۰ میلادی را در بر می‌گیرد؛ دورانی که بی‌شک در این مطالعات بسیار تأثیرگذار بوده است، و برای درک بهتر ساخت‌گرایی در نشانه‌شناسی و نقش‌گرایی در زبان‌شناسی اهمیت بسیار دارد.

یاکوبسون بی‌شک متد صمیمی، بی‌بدیل و نظریه‌پردازی بنیان‌گذار در حوزه‌های مختلف است. بخشی از مهم‌ترین حوزه‌های فعالیت او عبارت است از: زبان‌شناسی - از جمله آواشناسی و واج‌شناسی، زبان‌شناسی تاریخی و بویژه مطالعه‌ی زبان‌های اسلاوی، مطالعه‌ی مبانی همگانی زبان‌شناسی، صرف و نحو و معنی‌شناسی - نشانه‌شناسی، نظریه‌پردازی و نقد ادبیات و هنر - از نقاشی گرفته تا سینما - مطالعه‌ی وزن و توازن در شعر و نظم - از توازن صرفاً

۱. در اینجا، «نظم» معادل واژه‌ی *verse* / ورس / و در واقع در برابر شعر قرار گرفته است. اغلب، میان شعر و نظم تمایز قائل می‌شوند؛ در برخی جاهای این کتاب، بویژه در صحبت‌های یاکوبسون، چنین تمایزی وجود دارد. «نظم» یا *verse* در مطالعات یاکوبسون اغلب در اشاره به توازن آفرینی آوایی و ایجاد وزن به کار می‌رود، اما «شعر» یا پوئتری / *poetry* عمدتاً به بازی‌های معنایی مرادف است. اگرچه گاه در اشاره به نظم و نظم‌آفرینی از شعر نیز استفاده می‌شود. این رویکرد در واقع مبنای تقسیم‌بندی دوگانه شعر و نظم است. اما در گفته‌های کریستینا پومورسکا گاه این تقابل رعایت نمی‌شود. از این رو، گاه مجبور شده‌ام به جای نظم از نظم‌آفرینی استفاده کنم. اگرچه گاه نظم‌آفرینی در برابر واژه‌ی *versification* نیز به کار رفته است. البته می‌شد به جای «نظم» از واژه‌ی «منظومه» یا «سروده» نیز استفاده کرد.

آوایی گرفته تا توازن‌های غیرآوایی، و نیز متانیمی^۱ و متافور^۲ - مطالعه‌ی فولکلور، تاریخ و فرهنگ، زبان‌آموزی، و عصب‌شناسی زبان بویژه در مسئله‌ی زبان‌پریشی و اسکیزوفرنی. او در بسیاری از حوزه‌ها پیشگام بوده است. برای نمونه، درباره‌ی حوزه‌ی بینارشته‌ای عصب‌شناسی زبان، یاکوبسون خود در فصل ۱۳، صص ۲۱۷ با عنوان «شباهت و مجاورت در زبان و ادبیات، در سینما و در زبان‌پریشی»، می‌نویسد:

این بازتفسیر از تمایز سنتی میان زبان‌پریشی به اصطلاح «حسی»^۳ و «تولیدی»^۴ من را به سوی پژوهش‌ها و نتیجه‌گیری‌های بیش‌تر و متنوع‌تری سوق داد و مبنایی شد برای بقیه‌ی کارهای مفصل‌تر و دقیق‌تر از سندروم‌های زبانی زبان‌پریشی. این رده‌شناسی جدید را می‌شد به راحتی با مشاهدات عصب‌شناسان از موقعیت‌نسبی آسیب‌های کورتکسی که زیربنای انواع مختلف زبان‌پریشی بود مرتبط دانست. پژوهش‌م به اینجا حه‌زهی بینارشته‌ای جدیدی کمک کرد که امروز به عصب‌شناسی زبان معروف است.

او با پژوهش درباره‌ی فراگیری زبان توسط کودک و همچنین زبان‌پریشی، به ترتیب از بین رفتن آواها و نیز جهانی‌های زبانی یا جهانی‌های تضمینی^۵ دست یافت. یاکوبسون با زبان‌های متعددی آشنایی داشت. درباره‌ی زبان‌های

1 metonymy

درباره‌ی علت استفاده از واژه‌های «متانیمی» و «متافور» به ترتیب به جای «استعاره» و «استعاره»، نک صص ۲۲-۲۴ از همین پیشگفته.

2 metaphor

3 sensory

4 motor

5 implicational universals

بسیاری پژوهش کرده و به زبان‌های روسی، انگلیسی، فرانسوی، آلمانی و چک نوشته است. به همین دلیل، شخصیتی چندملیتی دارد که در سفرهای متعدد خود از شرق اروپا به مرکز و شمال اروپا و سپس ایالات متحده، با اندیشمندان مختلف و متخصصان متعددی همکاری کرده است. پژوهش‌هایش درباره‌ی مطالعات تاریخی زبان و بویژه زبان‌های اسلاوی تا آن حد است که او را بی‌شک می‌توان یکی از بزرگ‌ترین اسلاو‌شناسان تاریخ دانست. یاکوبسون در کل، مطالعات زبانی، به دنبال تغییرات غایتمند بوده است. مورس هاله^۱ در «پیشگفتار» همین کتاب (ص ۳۲) می‌نویسد: «[...] طی دو دهه کاپس در هاروارد، یاکوبسون تقریباً همه‌ی اسلاو‌شناسان بزرگ بعد از ایالات متحده‌ی امروز را تربیت کرد.» همسر ولادیسلاف وانچورا، نویسنده‌ی اهل چک، در خاطراتش پس از کشته‌شدن شوهرش در پی اشغال چکسلواکی، می‌نویسد: «رومان یاکوبسون، که اصالتاً روس بود یکی از بااستعدادترین اسلاو‌شناسان و بوهیمیا‌شناسان، و مردی غیرمعمول چه در ظاهر و چه در باطن بود» (به نقل از پومورسکا در «پیشگفتار» همین کتاب، ص ۲۷۶).

همان‌گونه که اشاره شد، یاکوبسون را می‌توان پل انتقال دانش زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی از شرق اروپا به مرکز، غرب و شمال اروپا و سپس ایالات متحده در سده‌ی بیستم دانست. در روسیه عضو حلقه‌ی زبان‌شناسی مسکو بود و با حلقه‌ی زبان‌شناسی باغین^۲

1 Morris Halle

2 Vladislav Vančura

3 Bohemia

بوهیمیا کشوری تاریخی در مرکز اروپا بوده است که دوسوم سرزمین‌های غربی جمهوری چک کنونی را در بر می‌گرفته است.

4 Mikhail Mikhajlovich Bakhtin

و اُپویاز^۱ یعنی انجمن مطالعه‌ی زبان شعری در سن پترزبورگ همکاری داشت، با نقاشان فوتوریست روس نشست و برخاست می‌کرد، با شاعران فوتوریست و آوانگاردی چون مایاکوفسکی^۲ دوست صمیمی بود، و به نظریه‌های جدید فیزیک مانند نسبیت زمان در نگاه آلبرت آینشتاین^۳ توجه داشت. یاکوفسون که در ۱۱ اکتبر ۱۸۹۶ در یک خانواده‌ی مرفه یهودی تبار با پدری کارخانه‌دار و مادری شیمی‌دان به دنیا آمد، از همان اوایل دوران مدرسه به مطالعه‌ی زبان، ادبیات و هنر علاقه‌مند شد. ارتباط زبان و ادبیات در متران یکی از سنت‌های آموزشی در روسیه دانست. یاکوفسون خود در فصل ۱، «راه منتهی به شعرشناسی» (ص ۵۱) می‌نویسد:

سنت ارتباط نزدیک مطالعه‌ی زبان با ادبیات در دانشگاه مسکو در سده‌ی نوزدهم پایه‌گذاری شد و بویژه توسط یکی از بزرگ‌ترین متفکران سده‌ی گذشته، فدور ایوانوویچ بوسلایف^۴ (۱۸۹۷-۱۹۰۸) پرورش یافت که ایده‌ی وجود پیوند نزدیک میان زبان‌شناسی و مطالعه‌ی ادبیات را در هر دو جنبه از کارش، نوشتار و گفتار، از رمانتیسم به ارث برده بود. اصطلاح slovenost (برگرفته از slovo «واژه»)، که هنوز در روسی برای دلالت بر ادبیات به معنای ابژه‌ی مطالعه به کار می‌رود و آن را با قدرت به واژه پیوند می‌زند، به درستی توصیف‌کننده‌ی این گرایش است. این اصطلاح بویژه در ارتباط با این سنت شفاهی سوده است.

1 OPOJAZ: Obščestvo po izučeniju poëtičeskogo jazyka

2 Vladimir Vladimirovich Majakovskij (Mayakovsky) (1893-1930)

در ضبط نام‌های روسی به خط لاتین، تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود، از جمله به کارگیری «i» به جای «y» در این کتاب از روش اول استفاده شده است.

3 Albert Einstein

4 Fedor Ivanovich Buslaev

هله همچنین درباره‌ی ارتباط یاکوبسون با نقاشان در «پیشگفتار» همین کتاب (ص ۳۲) اشاره می‌کند که:

در یکی از گفت‌وگوها، یاکوبسون اظهار می‌کند در میان نقاشان بزرگ شده است. این گونه بالیدن، که به نظرم مشابه دیگری در میان شخصیت‌های بزرگ حوزه‌ی مطالعات ادبی و زبان‌شناسی ندارد، از اهمیت بنیادی برای شناخت آراش فکری یاکوبسون برخوردار است. نقاشانی که یاکوبسون میانشان بزرگ شده بود تقریباً غیر معمول بودند، و گروهی معروف به «وانگارد روسی» را به وجود آوردند شامل هنرمندانی چون فیلیپ فاینوف^۱، کاندیسسکی^۲، لاریونوف^۳، ماله‌ویچ^۴ و ماتیوشین^۵.

رومان یاکوبسون خود در فصل ۱ (ص ۴۹) با عنوان «راه منتهی به شعرشناسی» درباره‌ی ارتباطش با ویکتور خلبنیکوف^۶ (-۱۸۸۵/۱۹۲۲)، یکی از بزرگ‌ترین شاعران آوانگارد روس در آن زمان می‌نویسد:

با خلبنیکوف به بحث درباره‌ی درونی‌ترین گلو سالالیا^۷ [قوانین وردخوانی] که در سده‌ی هجدهم در مرز فرقه‌های مذهبی روس به ثبت رسیده بود، و نیز بافتن مرهای جادویی نامفهوم پرداختم، در حالی که خلبنیکوف به سبب

۱ Nikolayevich Filonov (1883-1941)

۲ Wassily Wassilyevich Kandinsky (1866-1944)

۳ Mikhail Fyodorovich Larionov (1881-1964)

۴ Kazimir Malevich (1878-1935)

۵ Michael Vasilyevich (Vasilevich) Matyushin (1861-1934)

۶ Viktor (Velimir) Vladimirovich Khlebnikov (1885-1922)

۷ glossolalia/ speaking in tongues

به نوعی وردخوانی در برخی آیین‌های مذهبی گفته می‌شود که طی آن گفتاری آهنگین شبیه زبانی طامراً بدون معنا ادا می‌شود.

پرسش‌هایی درباره‌ی روابط و پیوندهای ممکن میان امور عقلانی و غیرعقلانی در شعر سنتی و متأخر مطرح می‌کرد. از همان ابتدا، دست به مکاتبه‌ی پیوسته زدیم و دوستانی واقعی شدیم؛ شاید [خلبنیکوف] به طور معمول با کسی این طور دوست نمی‌شد. [...] وقتی در سال ۱۹۵۶، پس از غیبت سی و شش ساله، به مسکو برگشتم، و هنگام هر سفری پس از آن، کروچنیخ^۱ برای دیدنم به هتل می‌آمد؛ دو، حتی قدیمی‌مان ادامه یافت و حتی محکم‌تر هم شد. از هر پیرین در ادامه (ص ۵۰) به ارتباط نزدیکش با نقاشان اشاره می‌کند: «جالب است که نزدیک‌ترین پیوندهایم احتمالا با نقاشانی بود که در جریان بحث‌هایم در دوران مدرسه شناختم: پاول فیلونوف (۱۸۸۳-۱۹۴۱) و بویژه کازیمیر ماله‌ویچ».

یاکوبسون همچنین شناسانده‌ی برخی از زبان‌شناسان و نشانه‌شناسان فراموش‌شده بوده است؛ از این میان می‌توان به چارلز سندرز پرس^۲، فیلسوف و نشانه‌شناس آمریکایی، میخائیل باختین، نظریه‌پرداز بزرگ روس، و یان نیچسلا ایگناتیس بودنن د کورتنی^۳ (معروف به بودنن د کورتنی)، زبان‌شناس بزرگ استانی از حلقه‌ی زبان‌شناسی کازان^۴ یاد کرد. یاکوبسون، به همراه نروم اسکوی^۵، با گسترش مفهوم «واج»، به پیروی از بودنن د کورتنی و کورنسکی^۶، و سپس ترکیب آواشناسی تولیدی و آواشناسی آکوستیک یا فیزیکی

1 Aleksey Eliseevich Kruchenykh (1886-1968)

2 Charles Sanders Peirce

3 Jan Niecislaw Ignacy Baudouin de Courtenay

4 Kazan

5 Nikolai Trubetzkoi

6 Mikołaj Habdank Kruszewski

و در نتیجه بررسی همخوان‌ها و واکه‌ها در کنار هم، بر خلاف رویکرد کلاسیک، و نیز معرفی مشخصه‌های تمایزدهنده‌ی آوایی جفتی به همراه تروبتسکوی، بر واج‌شناسان آمریکایی تأثیر گذاشت و زمینه‌ساز شکل‌گیری واج‌شناسی خطی، و به تعبیری دیگر واج‌شناسی زایشی شد؛ البته این اتفاق پس از رفتن او به ایالات متحد و انتقال آن اندیشه‌ها روی داد. یاکوبسون در فصل «نظم آفرینی» صداهای زبان» (ص ۶۹) درباره‌ی تحلیل نظم صداهای زبانی در شعر خلبنیکوف می‌نویسد:

نظریه‌ی پر رده‌ی بودونن د کورتنی (۱۸۴۵-۱۹۲۹) و بهترین شاگردان کلاسیک بی‌سابقه‌ای داشت؛ این نظریه در برابر آموزه‌های رسمی آبتادگی می‌کرد و امکانات تازه‌ی بسیاری را علی‌رغم همه تناقض‌های حل‌نشده‌اش پدید می‌آورد. مفهوم واج به توفیق‌کننده‌ی پیوند ناگسستنی میان صدا و معناست و ساخته‌ی دو تن از فهمیده‌ترین دانشجویان پترزبورگی بودونن، لِف ولادیمیروویچ شِربا^۱ (۱۸۸۰-۱۹۴۴) و اوگنی دمیتریه‌ویچ پولوانوف^۲ (۱۸۹۱-۱۹۳۸) بود راهنمای مطالعه‌ی من در مورد ابزارهای به‌کاررفته در شعر خلبنیکوف، و به‌طور کل زبان شعر و شاعران از این گذشته، کاربرد این تعبیر در تحلیل شعر ناگنیه را داشت در نظریه‌ی واج‌ها کاملاً بازنگری کنم و آن را بر اساس روابط دوسویه‌ی واج‌ها بسط دهم چون، به نوبت، غیرقابل‌چشم‌پوشی، هر مفهوم زبانی به‌کارگرفته‌شده در شعرشناسی به‌طور خودکار و ناگزیر ایده‌ی روابط دوسویه

1 Lev Vladimirovich Shcherba (Serba)

2 Evgenij Dmitrevich Polivanov

را پیش رو قرار می‌دهد.

یاکوبسون بر نظریه‌پردازان بسیاری در حوزه‌های مختلف تأثیر گذاشته است. همان گونه که اشاره شد، آشنایی کلود لوی-استروس با او در آمریکا و تأثیرپذیری رولان بارت از او زمینه‌های ساختارگرایی در مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی، مطالعات ادبیات و هنر و روان‌شناسی را به وجود آورد. یاکوبسون با ارائه‌ی روش‌های مطالعه‌ی ساختاری زبان و ادبیات و هنر، از یک سو با محوریت دیدگاه‌های سوسور^۱ و از سوی دیگر با نقد بسیاری از آن‌ها، مانی ساختارگرایی را فراهم آورده است. البته بسیاری از دیدگاه‌های یاکوبسون زمینه‌ساز و راهگشای زبان‌شناسان نقش‌گرا و نظریه‌پردازان حوزه‌های ارتباطات، نشانه‌شناسی فرهنگی، جامعه‌شناسی زبان و مانده‌ان‌ها بوده است. یاکوبسون شاگردان بسیاری در حوزه‌های مختلف پرورش داد و به این طریق به گسترش دانش زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی و مطالعات ادبیات و هنر کمک کرد.

از نظریه‌های کلیدی و تأثیرگذار او که در ایران بیش از بقیه‌ی نظریه‌هایش شناخته شده است، می‌توان به دوگانه‌ی جانشینی یا انتخاب، در برابر همنشینی یا ترکیب (به سبب آوازی از دو محور متداعی و همنشینی سوسور) و به‌کارگیری آن در زبان آوازی، شعر و هنر و زبان‌پریشی اشاره کرد. دوگانه‌ی دیگر متافور در برابر متانیمی و سینکداکی^۲ است. متأسفانه به دلیل تفاوت در تفسیرهای مختلف از دو واژه‌ی متافور و متانیمی، بویژه واژه‌ی دوم، چه در زبان‌های اروپایی چه در فارسی، اشکالات جدی در برخورد با

1 Ferdinand de Saussure

2 synecdoche

آن‌ها مشاهده می‌شود. در ادبیات فارسی، معمولاً استعاره نوعی مجاز یا زبان مجازی انگاشته می‌شود. در اروپا نیز رویکردهای مختلفی به تعریف و دسته‌بندی آن‌ها وجود دارد. در صورتی که در رویکردهای جدید به استعاره و مجاز، برداشتی تقریباً متفاوت، بویژه در مورد متانیمی، بر پایه‌ی دریافتی ناقص از رویکرد رومان یاکوبسون شکل گرفته است، و نیز در سال‌های اخیر بر پایه‌ی رویکرد شناختی به استعاره تعبیرهای دیگری نیز اضافه شده است. استعاره و مجاز بر پایه‌ی نگاه یاکوبسون، به ترتیب بر اساس محور جانشینی (یعنی انتخاب و شباهت) و همنشینی (یعنی ترکیب و مجاورت) تعریف شده است. بر پایه‌ی زبان‌شناسی شناختی نیز همین برداشت اما در قالب نگاشت یک قلمرو با قلمروی دیگر به صورتی طرحواره‌ای مطرح است. به همین دلیل، واژه‌ی «مجاز» معادل مناسبی در فارسی برای «انابلی» محسوب نمی‌شود.

نکته‌ی دیگر آن که یاکوبسون میان متانیمی و سینکداکی، هر دو بر پایه‌ی همنشینی و مجاورت تمایز قائل می‌شود: سینکداکی رابطه‌ی درونی جزء با کل و به‌کارگیری جزء به جای کل یا برعکس کل به جای جزء است؛ اما متانیمی، اگرچه رابطه‌ی بر پایه‌ی مجاورت و همنشینی است، رابطه‌ی بیرونی است. او در فصل ۱۳ (ص ۲۲۱) می‌نویسد:

باید - مهم‌تر از هر چیز - تفاوت اساسی میان جنبه‌ی از مجاورت را مشخص کنیم و به دقت در نظر داشته باشیم. جنبه‌ی بیرونی (متانیمی، به معنای درست کلمه) و جنبه‌ی درونی (سینکداکی، که به متانیمی نزدیک است اما با این حال اساساً متفاوت است). نشان دادن داستان چوپان در شعر یا

سینما اصلاً همانند نشان دادن کلاه یا گله‌اش نیست، واقعیتی که اغلب به اندازه‌ی کافی به آن توجه نمی‌شود. عملکرد سینکداکی، جزء به جای کل یا کل به جای جزء را، علی‌رغم خویشاوندی انکارنشدنی این دو صنعت مجاورتی که هر دو با رابطه‌ی استعاری مبتنی بر شباهت متفاوتند، باید به طور مشخص از قرابت متانیمی متمایز کرد. مانند تحلیل دستوری در زبان‌شناسی، در شعرشناسی هم باید پیوسته شباهت متانیمی و سینکداکی و تفاوتشان با استعاره را، از سوی دیگر افزون بر تفاوت میان مجاورت درونی و بیرونی که نشانگر مرز میان سینکداکی و متانیمی به معنی دقیق است، در نظر داشت.

این در حالی است که معمولاً این تفکیک میان متانیمی و سینکداکی در کار یاکوبسون نادیده گرفته می‌شود. همچنین در کار زبان‌شناسان شناختی نیز به آن توجه نشده است و صرفاً متانیمی واژه‌ای پوششی برای انواع رابطه‌های مجاورت به شمار می‌آید. از این رو، در ترجمه‌ی این کتاب معمولاً سعی شده است از واژه‌های متانیمی و سینکداکی به جای مجاز استفاده شود. یادآور می‌شوم در ترجمه‌ی مقاله‌ای از اومبرتو اکو در مجموعه‌ی «استعاره: مبنای تفکر و ابزار زیبایی‌آفرینی، به کوشش فرهاد ساسانی، تهران: انتشارات سوره‌ی مهر، ۱۳۸۳ و ۱۳۹۲) متانیمی را «مجاز» و سینکداکی را «مجازواره» ترجمه کردم.